

ÖZELLEŞTİRMENİN KENTSEL PLANLAMAYA ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (ANKARA)

Dr. Şirin Gülcen Eren

“Özelleştirmenin Kentsel Planlamaya Etkileri: Türkiye Örneği (Ankara)” başlıklı Doktora Tezi; çeşitli teoriler çerçevesinde bilim gündeminde ele alınan küreselleşme ile bölgesel bütünleşmeyi sağlama odaklı yeni sağ politikaların temel uygulama araçlarından biri olan “özelleştirme (De jure-özelleştirme)”nin, mekan teorisi çerçevesinde bir incelemesidir. Tezde, iki devlet eylemi olan “özelleştirme” ve “kentsel planlama”nın piyasa mekanizması ile ilişkisi ele alınmaktadır.

Sorun Alanı

Özelleştirme, belirli bir mevzuat dahilinde; KİT'lerin mülk ve mülkiyetlerinin çeşitli gerekçelerle özel mülkiyete konu edilmesi yöntemidir. Bu yöntemin kentsel planlamaya ve kentlerin planlı büyümelerine doğrudan etkileri, “piyasa kurumu” ve “planlama kurumu” arasında bir “gerilim” yaratmaktadır.

Bu “gerilim” ve kentsel mekanın piyasa alınıp satılabilir ve üzerinde ticaret ve konut alanları yaratılabilir bir “meta” haline dönüştürülmesi –“metalaşma”- arttıkça, kentsel planlama yazınında özelleştirme yaklaşımının amaçları ve anlamı üzerine tartışma ve eleştiriler de çoğalmaktadır. Bu süreçte, artan pazar yönelimli planlama eylemleri ve kamu mülkiyet transfer yöntem ve miktarları da eleştiri konusu olmaktadır. Söz konusu gelişmelere rağmen, kamu arazilerinin özelleştirilmesi ve bu eylemin kentsel planlama süreçlerine etkileri ile rant, mülkiyet ve kamu yararı konularındaki teorik çerçeve üzerine sınırlı sayıda çalışma mevcuttur.

Bilim gündeminde kentsel mekanın yeniden üretim sürecinde de jure-

özelleştirmenin etkilerine olan ilginin azlığının çeşitli nedenleri vardır: İlgili aktörler, özelleştirmenin sadece politik tasarımıyla uğraşmış, amaç, hedef, neden veya süreçleri ile ilgilenmemiştir. Akademik çevreler ve idari yapılar ise, kavramsal içeriğine veya kamu arazilerinin devir yöntemlerine yeterince dikkat etmemiştir. De jure-özelleştirme sonrası oluşan mekansal konular veya rant fırsatları üzerine var olan mevcut çalışmalar ise, sadece kısmi bazı özel durumları kapsamaktadır ki, bu da yanıltıcı genel çıkarımlara neden olmaktadır. Bu durum, kentsel planlama teorilerinin (yasadışı olarak uygulanan), genelde, de facto-özelleştirme ve sonuçlarına yoğunlaşmasından da kaynaklanmaktadır. Kısacası, özelleştirme sorunu mekân teorilerindeki tartışmalarda gözardı edilmektedir. Bu olgu tezin eleştirel temelini oluşturmaktadır.

Bu çerçevede; doktora tezinin hareket noktası, özelleştirme teorisinin, kentsel mekanın yeniden üretimi bağlamında de jure-özelleştirmenin temel etkinliğini açıklamada yetersiz kalmasıdır: Bir yanda, özelleştirme ve özelleştirme kavramsal ayrımı ile özelleştirmenin yarattığı gerilim ve kentsel mekandaki etkileri konusunu gözardı eden mekan kuramları vardır. Diğer yanda ise, özelleştirmenin etkilerini yalnızca ne kadar gelir elde edildiği veya işletme düzeyindeki sonuçlarıyla ya da genel sosyal veya politik göstergesine esas ekonomik sonuçlarıyla ele alan iktisadi yaklaşımlar mevcuttur. Doktora tezi, de jure-özelleştirmenin kentsel mekanın yeniden üretimindeki rolünün kentsel planlama bakışı açısından çerçevesinde analiz edilmesi ihtiyacı ile pazar kurumu ve planlama

kurumu arasındaki meşruluk, gücün rasyonalitesi ve hegomonik ilişkinin tartışılması gereğinden ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede tez, mekanın yeniden üretimi kapsamında yetersiz kalan iktisadi ele alışları, mekan kuramı çerçevesinde geliştirmeye yönelmiştir. Bir başka ifadeyle, bu tezle, özelleştirme ideolojisinin farklı ve bilinmeyen bir boyutu olduğunu bilim gündemine aktarmak amaçlanmıştır.

Yöntem

Kent planlama disiplini az çalışılmış bir sorun alanı olan de jure-özelleştirme yöntemini inceleyen tezde, sermayenin kentsel planlama süreçleri ve mekana etkileri kamu yararı açısından irdelenmektedir. Bu çerçevede; özelleştirme (de facto-özelleştirme) ve özelleştirme (de jure-özelleştirme) kavramsal ayrımının, kentsel planlama için anlamlı olabileceği hususu tarihsel gelişimi çerçevesinde tartışılmaktadır. Kavramsal tanımlama, özelleştirme teorisi (Ekonomik teori, politik teori, sosyal teori) dahilinde ele alınan konu, Türkiye uygulamasının açıklanması ile genişletilmiştir. İrdeleme, bir örneklem yoluyla, Ankara kenti özelinde derinleştirilmiştir.

Söz konusu eylemin etkilerinin seviyesini anlamak için Türkiye'deki özelleştirme uygulamasının dünya örneklerinden farklılıklarını ortaya koyan tez, ayrıca özelleştirme uygulamasının kent mekanının piyasa yönelimli planlama yaklaşımlarıyla (yeniden) nasıl üretildiğini ve kamu yararı kavramının nasıl ihmal edildiğini tanımlamaktadır.

Bu bağlamda tez, özelleştirme ve tasfiye kavramsal karmaşası ile mevzuat çakışmasını açık olarak göstermektedir. Kavram kargaşasının giderilmesi için özelleştirme-özelleştirme, mülk-mülkiyet, özelleştirme-tasfiye ve kamu yararı kavramları yeniden tanımlanmış ve ilgili mevzuatın dökmü yapılmıştır. Yeni kavram üreten veya mevcuda açıklık getirmek üzere geliştirilen terminolojiye ek olarak kapsamlı bir Planlama ve İmar Sözlüğü de yer almaktadır.

Özelleştirme konusunda geniş bir kaynak taraması içeren çalışmada;

- *Kamu-özel mülkiyeti ve dönüşüm yöntemleri,*
- *Özelleştirme uygulamaları ve mevcut durum ve*
- *Türkiye'deki özelleştirme, özelleştirme ve planlama sistemleri ve ilişkileri*

irdelenmiştir. Türk hukukundaki kamu malları rejiminin sorgulaması ve kamu yararının planlama ilişkisi de tanımlanmıştır.

Örnek olay çalışmasında ise; Ankara GİMAT Et ve Balık Kurumu A.Ş. (Akköprü) Kombina arazisinin özelleştirilmesi konu edilmiştir. Örnek olay, planlama ve piyasa mekanizmalarının özelleştirme öncesi veya sonrası nasıl işlediği ve davrandığı konusunun, nedenleriyle birlikte analizini içermektedir.

Özgün Katkı

Tezde vurgu yapılan Türkiye uygulamasının farklılıkları çeşitlidir:

Resmi söylemde dünyadaki uygulamaları ile aynı olarak tanıtılmakla birlikte; özelleştirme terminolojisi, faaliyetlerin içeriği, ideolojisi ve mevzuatı Türkiye'de farklılaşmaktadır. Özelleştirme sürecinde özelleştirme,

tasfiye ve sosyalizasyon birlikte uygulanmaktadır.

KİT'lerin özelleştirilmesi, özel sektöre veya kamu idarelerine kamu kaynaklarının doğrudan transferidir. Türkiye'de özelleştirme, öncelikli olarak kamu arsa ve arazilerinin özel sektöre devri için yapılmaktadır. Devletin üretim faaliyetleri yok edildiğinden, özelleştirme ülkenin kalkınmasına katkısı da azdır. Özelleştirme amacı; devletin küçültülmesi değil, refah devletinin tasfiyesidir. Özelleştirme süreci, geri dönüşmez şekilde devletin doğasını ve rolünü değiştirmektedir. Aslında özelleştirme yoluyla sermayenin kamu arazilerinde birikmesi her ne kadar hareketlilik için bir fırsat olarak devlet tarafından desteklense de, refah devleti anlayışına karşıdır. Daha açık bir ifadeyle, bu ilişki, kamu idaresinin diğer sorumluluklarını yerine getirmesini engellemekte veya devlet yok olmamakta, ancak devlet "refah" için var olma karakterini kaybetmektedir.

Özelleştirme yöntemi, halihazırda kentsel planlamaya ve (kapsamlı planlama yaklaşımıyla planlanan) kentleşmeye karşı bir eylem halini alarak kentsel mekanı pazar yönelimli planlama yaklaşımlarıyla (yeniden) üretmektedir. Bu süreçte, kentsel planlamanın düzenleyici ve yönlendirici rolü istenilmemektedir. Kentleşme süreçleri de tamamen piyasa güçlerinin kontrolündedir. "Kar elde eden kamu üretim mekanları", "rant üreten özel tüketim mekanları"na dönüşmektedir. Özelleştirme ve planlama süreçlerinde sermayedarın istemlerinin önceliği vardır. Planlar, sermayedarın istemlerini yerine getirmek için bir "araç" halini almaktadır. Özelleştirme öncesi veya sonrası yapılan imar planlarıyla sağlıklı ve kopuk kent parçalarının üretilmesi, planlamanın kademeli yapısını ve uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Dahası, kamu mekanının kamu malı karakteri de kaybolmaktadır.

Toplumda belirli aktörlerin elinde rant birikimi yaratılırken, rant kamuya geri döndürülmemektedir. Ayrıca kamu arazileri veya arsaları, rayiç değeri veya gerçek değeri bulunmadan satılmakta ya da devredilmektedir.

Dolayısıyla özelleştirme ile devletin finansman krizi çözülememektedir. Bu devrin özel sektör tarafından istenilmesinin temel nedeni ise, düşük arsa ve arazi değerlerinin yatırımcının yatırım risk ve maliyetlerini azaltmasıdır. Özel sektörün yatırım riskleri ve maliyetleri azalırken, kentsel maliyetler ve riskler artmaktadır. Özel sektör için devlet desteğinde yüksek kentsel yarışma gücüne sahip alanlar yaratılmakta veya özel sektörün benzer kentsel kullanımları zarar görebilmektedir. Sonuç olarak bugün, kamu mülklerinin dönüşümü ve kentlere sermayenin müdahalesi kontrolsüzdür ve şiddetlenmiştir. Paralel bir anlayışla "özelleştirme (de facto-özelleştirme)" (özellikle 2000 yılından sonra) yaygınlaşmaktadır.

Tüm bu gelişmeler neticesinde; kamu yararı, devlet ve planlama kavramları anlamlarını ve meşruiyetlerini yitirmektedir. Kamu yararını korumaktan ve planlamayı kamu yararına yapmaktan ve mevzuatı uygulamaktan sorumlu kamu idareleri, bu görevlerini yerine getirememektedir.

Özelleştirme ideolojik bir söylem olarak ele alınırsa, bugün kamu yararı için kentsel mekanın (yeniden) üretiminden bahsedilemez. Bu olgu, kentsel planlamada bir paradigma değişimini kast etmektedir. Kapsamlı planlama, stratejik planlama ve girişimci (kurumsal) planlama kamu yararı açısından bir krizdedir. Pazar kurumu, planlama kurumu yanı sıra kendi meşruiyetini zedelemektedir. Bilinmelidir ki, kentsel planlama var olmadan, piyasa meşru ve güvenilir olamaz.

De jure-özelleştirme sürecinde, idari eylem, kent mekanının (yeniden) üretimi, ekonomik konular ve kamu yararı konularındaki belirsizlikler, ikilemler ve sorun alanları mevcuttur. Kapitalizmin üretim ve mülkiyet ilişkilerinin kent mekanında ve planlama süreçlerinde, özelleştirme ile yarattığı çelişkiler de mevcuttur. Bunlar bilinmeden ve çözümü yönünde araçlar geliştirilmeden, piyasa eleştirel kentsel mekanın (yeniden) üretimi ve dahası yeni bir planlama anlayışının şekillendirilmesi olası değildir. ◀